

Robert Castermans

3de,
herz.
en uitgebr.
druk

Lanseloet van Denemarken
en
De heks
in hedendaags Nederlands

Een verkrachter of een verleider?

Lanseloet van Denemarken

en

De heks

in hedendaags Nederlands

Van Robert Castermans zijn ook verschenen:

Alles over vrouwen versieren, De beste versiertips, Deel 2

Lovematches, Alles over vrouwen versieren, Deel 1

De Nachtwacht van de Middelnederlandse literatuur, Een bloemlezing van Middelnederlandse letterkunde in hedendaags Nederlands

Beatrijs, De beste versie van de Middelnederlandse tekst en een vertaling in hedendaags Nederlands in doorlopend proza

Elckerlijc in hedendaags Nederlands, De zedenleer hoe iedereen de zaligheid kan verwerven, Hoe ieder mens gedagvaard wordt om voor God rekenschap af te leggen

De blootsvoetse broeders (De bervoete broers) en Stout en Onbeschaamd (Stout ende Onbescaemt) in hedendaags Nederlands, En andere kluchten van de rederijkers

Karel en Elegast (Karel ende Elegast), De beste versie van de Middelnederlandse tekst en een vertaling in hedendaags Nederlands in doorlopend proza

Het esbatement van den appelboom (Het esbatement over de appelboom) in hedendaags Nederlands en andere kluchten van de rederijkers, Met een uitgebreide toelichting and with a summary in English of The Farce of the Apple Tree

De klucht Nu noch (Toe maar) in hedendaags Nederlands, andere kluchten, spoken en boerden, Onderbroekenlol in middeleeuwse literatuur en een pittige polemieek met prof. dr. Ludo Jongen

Granida van P.C. Hooft in hedendaags Nederlands, Met een uitgebreide toelichting

Salarisonderhandelen, De beste strategieën en tips voor een hoger salaris

Zie over deze boeken:

www.lovematches.nl

www.salarisonderhandelen.nl

en

www.bravenewbooks.nl/robertcastermans > alle boeken

Robert Castermans

Lanseloet van Denemarken

en

De heks

in hedendaags Nederlands

Een verkrachter of een verleider?

Met een uitgebreide toelichting

Brave New Books
Amsterdam
2024

1ste druk 2020

2de, herziene en uitgebreide druk 2022

3de, herziene en uitgebreide druk 2024

Copyright © 2024 Robert Castermans

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd of openbaar gemaakt, op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur. Tekstmining en datamining van deze uitgave of delen ervan zijn uitdrukkelijk niet toegestaan.

All rights reserved, including those for text and data mining, AI training, and similar technologies.

Vormgeving en omslag 1ste druk: Get Digital – Silvio van Ginkel

Vormgeving en omslag 2de en 3de druk: xpressie – Arnoud Bernhard

ISBN: 9789465125206

NUR: 613, 620, 621, 622, 307 – mediëvistiek, Nederlandse taal en letterkunde algemeen, Literatuurgeschiedenis van de lage landen, Letterkunde, Toneel-, theater- en filmteksten, ook scenario's
Trefw.: Lanseloet van Denemarken, Die hexe, abele spelen, klucht, middeleeuwse literatuur, middeleeuwen, Nederlandse letterkunde, Nederlandse literatuur

*Dedicated to the memory of
Opgedragen aan de nagedachtenis van*

*Riet Castermans-Janssen
13 november 1923 – 27 juli 1980*

*Fons Castermans
22 september 1925 – 3 april 2022*

*Henri Castermans
19 september 1950 – 18 september 2023*

Zie over Riet en Fons: <https://salarisonderhandelen.nl/in-memori-am-fons-castermans>

Zie over Henri: <https://salarisonderhandelen.nl/in-memori-am-henri-castermans> en <https://salarisonderhandelen.nl/het-egidius-lied-het-henri-lied-voor-henri-castermans>

INHOUD

WOORD VOORAF	9
INLEIDING.....	13
De abele spelen	13
<i>Hoofse liefde</i>	14
<i>Hulthems handschrift</i>	17
Lanseloet van Denemarken	18
<i>Vertalingen</i>	18
<i>Bronnen</i>	19
<i>Rijm</i>	21
<i>Samenvatting van Lanseloet van Denemarken</i>	22
<i>Thematiek en motieven</i>	23
<i>Personages</i>	26
<i>Plaats</i>	34
<i>Tijd</i>	34
<i>Handeling</i>	36
<i>Hoofse kenmerken</i>	36
Verkrachting of verleiding?	36
<i>Sonder danc in vs. 344</i>	38
<i>Tekstanalyse</i>	41
<i>Conclusie</i>	47
<i>Lanseloets versiertechnieken</i>	48
<i>Lanseloet als verleider</i>	50
<i>Sanderijn als verleidster</i>	50
<i>Galiëne als verleidster</i>	51
<i>Blanchefleur als verleidster</i>	52
<i>Ysabele als verleidster</i>	54
Relatie met moderne vorstenhuizen	55
Klucht.....	56
Samenvatting en bespreking van <i>De heks</i>	57
<i>Samenvatting van De heks</i>	58
<i>Toelichting</i>	59
<i>Toverij</i>	65
<i>Moraal</i>	66
Afbeeldingen	68
NOTEN	73
BIBLIOGRAFIE.....	77
Uitgaven van <i>Lanseloet van Denemerken</i> en <i>Die hexe</i>	77

Middel nederlandse woordenboeken	78
Overige literatuur	79

LANSELOET VAN DENEMARKEN IN HEDENDAAGS

NEDERLANDS	89
Lanseloet van Denemarken, Een abel spel	91
Personages	93
Een abel spel van Lanseloet van Denemarken	95
Proloog	95
Eerste tafereel, in Denemarken.....	95
Tweede tafereel, in Afrika	102
Derde tafereel, in Denemarken	105
Vierde tafereel, in Afrika	107
Vijfde tafereel, in Denemarken	112
Epiloog	114

DE HEKS IN HEDENDAAGS NEDERLANDS	115
De heks, Een klucht	117
Personages	119
Hier begint de klucht	121

BIJLAGE.....	125
Recensies	125

WOORD VOORAF

Lanseloet van Denemarken vind ik een fascinerend toneelstuk over de liefde. Enkele loftuitingen van literatuurwetenschappers zijn:

- ‘Lanseloet en Sanderijn zijn voortreffelijk gebeeld als de gecompliceerde wezens die mensen zijn’
- ‘zeer “moderne” psychologie uit de 14e eeuw’
- ‘de dichter heeft ons voor zijn tijd een meesterwerk geschonken’
- ‘de parel en het juweel van onze middeleeuwse letterkunde’

Op de middelbare school vroeg ik me al af of Lanseloet Sanderijn verleidt of verkracht, temeer omdat die vraag opgeworpen wordt in de uitgave van Rob Roemans en Hilda van Assche. Tijdens mijn studie Nederlandse taal- en letterkunde werden *Lanseloet van Denemerken* en de overige drie abele spelen diepgaander behandeld, maar de vraag of er sprake is van verleiding of verkrachting, kwam niet aan de orde. Daarom besloot ik het te gaan uitzoeken. In deze uitgave ga ik uitgebreid in op deze kwestie.

De taal van de *Lanseloet van Denemerken* is Middelnederlands. Voor een leek is dat vrij moeilijk te begrijpen en zonder annotaties (woordverklaringen) loop je al snel vast. In de middeleeuwen bestond geen officiële spelling. Trouwens, hét Middelnederlands bestaat niet. Er is slechts sprake van een verzameling dialecten. Elk dialect had zijn taaleigenaardigheden. Een woord werd in de praktijk op meerdere manieren gespeld. Dat maakt het soms moeilijk om te onderkennen welk woord bedoeld wordt. De eerste officiële spelling dateert van 1804 en is opgesteld door de neerlandicus Matthijs Siegenbeek (1774-1854). Nu hebben we de *Woordenlijst Nederlandse taal*, ook wel het Groene Boekje genoemd. Hierin staan de officiële spellingregels en de officiële spelling van woorden. Overigens was er ook geen officiële grammatica in de middeleeuwen. Er waren dus geen vaste grammaticaregels, waardoor er wisselende taalvormen voorkwamen. De eerste spraakkunst van het Nederlands is in 1584 verschenen: *Twe-spraack vande Nederduitsche letterkunst, ófte vant spellen ende eyghenscap des Nederduitschen taals* van Hendrik Laurensz. Spiegel (1549-1612) met ‘Voorreden’ (een voorwoord of voorbericht) van Dirck Volckertsz. Coornhert (1522-1590).¹ Deze grammatica is geschreven in de traditionele onderwijsvorm van de dialoog (= tweespraak). Tegenwoordig hebben we de *Algemene Nederlandse spraakkunst* (ANS), die de meest gezaghebbende grammatica van het Nederlands is.

Meestal worden middeleeuwse teksten uitgegeven met verklarende voetnoten. Dan zit je te lezen met één vinger bij de tekst en met een andere vinger bij de voetnoten. Niet alle woorden die je niet kent, worden hertaald en omdat het Middelnederlands vaak een heel andere zinsstructuur heeft dan het moderne Nederlands, moet je geregeld een zin twee of drie keer lezen, voordat je begrijpt wat er bedoeld wordt. Dit gaat zeer ten koste van het leesgenot. Vgl. Marita Mathijsen (2003, p. 125):

Hertaling is de enige weg naar de hedendaagse lezer. Daarmee geeft de historisch letterkundige aan, dat het oude Nederlands een vreemde taal is geworden, zoals het Frans of Duits. Literaire auteurs uit deze landen krijgen mooie, gesubsidieerde vertalingen – waarom onze auteurs uit het verleden dan niet?

Bij hertalingen van middeleeuwse teksten wordt de Middelnederlandse tekst veelal afgedrukt op de linkerpagina en de hertaling op de tegenoverstaande pagina. Ik vind het eigenlijk een vreemde gewoonte om ook de Middelnederlandse tekst op te nemen. Als bijvoorbeeld een Engelstalig boek wordt vertaald in het Nederlands, of het nou fictie of non-fictie is, wordt het Engels ook niet op de linkerpagina afgedrukt.

Voor de hertaling van *Lanseloet van Denemerken* en *Die hexe* heb ik dankbaar gebruikgemaakt van de uitgaven van deze toneelstukken en de Middelnederlandse woordenboeken in de 'Bibliografie', met name het *Middelnederlandsch woordenboek* (het MNW). De oorspronkelijke tekst heb ik niet afgedrukt omdat deze uitgave bedoeld is om de *Lanseloet van Denemerken* en *Die hexe* in hedendaags Nederlands weer te geven. In de toelichting citeer ik af en toe Middelnederlandse passages, zodat je toch wat couleur locale kunt proeven. Wil je de Middelnederlandse tekst van *Lanseloet van Denemerken* ook lezen, dan kun je onder andere terecht bij de uitgave van prof. dr. Hans van Dijk. Die bestaat zelfs als e-boek, dus met een paar muisklikken heb je die op je laptop. De Middelnederlandse tekst is ook met Google makkelijk vinden. *Lanseloet van Denemerken* en *Die hexe* in het Middelnederlands zijn op de volgende webpagina's te vinden:

- https://dbnl.nl/arch/_lan001gste01_01/pag/_lan001gste01_01.pdf (*Lanseloet van Denemerken* en *Die hexe*, met annotaties)
- https://dbnl.nl/arch/_lan001lans02_01/pag/_lan001lans02_01.pdf (*Lanseloet van Denemerken*, met annotaties)
- https://dbnl.nl/tekst/_lan001lans01_01/_lan001lans01_01_0001.php (*Lanseloet van Denemerken*, zonder annotaties)

- https://dbnl.nl/tekst/hoff004hora01_01/hoff004hora01_01_0249.php (*Lanseloet van Denemerken*, zonder annotaties)
- https://www.dbnl.org/tekst/_hul001hvan01_01/_hul001hvan01_01_0021.php (*Die hexe*, met annotaties)
- https://www.dbnl.org/tekst/leen006midd01_01/leen006midd01_01_0019.php (*Die hexe*, met annotaties)
- https://www.dbnl.org/tekst/_hex001hexe01_01/_hex001hexe01_01_0001.php (*Die hexe*, zonder annotaties)
- <https://www.verhalenbank.nl/items/show/132166> (*Die hexe*, zonder annotaties)

Mijn hertaling is niet per versregel, maar in doorlopend proza. Het eindrijm heb ik dus niet behouden. Wil je het slotrijm van Middelnederlandse teksten handhaven, dan krijg je erg onnatuurlijke zinnen en moet je af en toe woorden gebruiken die geen goede hertaling zijn.

Vertalen is interpreteren. In de *Lanseloet van Denemerken* gaat het vooral om de interpretatie van ‘sonder danc’ in versregel 344. Vertalen is ook verminken. Ik heb ernaar gestreefd om de hertaling zo begrijpelijk en leesbaar mogelijk te maken, zodat je de tekst kunt lezen zonder verklarende voetnoten. In versregel 232 belooft Lanseloet zijn moeder iets ‘bi sente Symoen’ (= bij de heilige Simon). Er zijn meerdere heiligen met de naam Simon, maar waarschijnlijk wordt Simon de Zeloot bedoeld. Hij was een van de twaalf apostelen van Jezus Christus. Zijn naam wordt in versregel 232 als krachtterm gebruikt en naar alle waarschijnlijkheid is zijn naam gekozen vanwege het rijm. Daar komt nog bij dat Simon de Zeloot erg onbekend is en we weinig meer over hem weten dan zijn naam. Daarom heb ik zijn naam weggelaten en vervangen door ‘op mijn woord van eer’.

Wat interpreteren betreft, ik ben heel wat interpretaties tegengekomen van de *Lanseloet van Denemarken*. Vgl. Willem Kuiper (2001, p. 108): ‘[...] hedendaagse onderzoekers verschillen zeer van mening over hoe het spel te interpreteren.’ Sommige interpretaties vind ik erg – excusez le mot – verbeeldingsvol. Ik zal niet verklappen welke ik bedoel, want ik wil niemand voor het hoofd stoten, zeker mijn vakgenoten niet. (Een enkele keer komt het voor dat zij elkaar met minder vriendelijke woorden in de haren vliegen.) Als ik zo’n fantasierijke interpretatie lees, vraag ik me altijd af of de auteur zijn werk zo bedoeld heeft of dat de interpretator zich schuldig maakt aan hineininterpreteren dan wel kapotinterpreteren. Over de vergezochte interpretaties van zijn gedichten heb ik een

dichter weleens horen zeggen: 'Leraren weten er meer uit te halen dan ik erin heb gelegd' of woorden van gelijke strekking. Voor mij is literatuur lezen vooral genieten. Literatuur is een weldaad voor de mens. Daarnaast leer ik in meerdere opzichten veel van literatuur. Vaak zijn meerdere interpretaties mogelijk. In dat geval vind ik een goede argumentatie belangrijker dan de vraag wie gelijk heeft, zo daar al sprake van kan zijn.

Vaak worden middeleeuwse toneelstukken gespeeld in het Middelnederlands. Dat wordt gedaan om een middeleeuwse sfeer op te roepen, maar het publiek begrijpt dan het grootste deel van de gesproken tekst niet. Daarnaast is het voor de acteurs vele malen moeilijker om de tekst in het Middelnederlands vanbuiten te leren dan die in eigentijds Nederlands.

In citaten heb ik de spelling af en toe stilzwijgend gemoderniseerd of gecorrigeerd. Zo schreef je vroeger 'Middeleeuwen' en 'Renaissance' met een hoofdletter, maar tegenwoordig schrijf je de naam van een historische periode met een kleine letter, dus 'middeleeuwen' en 'renaissance' (zie het Groene Boekje, p. 124-125).

Dit boek had ik eigenlijk pas in 2021 of 2022 willen schrijven, maar door de coronacrisis was ik noodgedwongen veel thuis. Helaas waren het P.C. Hoofthuis, waarin de bibliotheek van de faculteit der letteren (o.a. neerlandistiek) is gevestigd, en de hoofdbibliotheek van de Universiteit van Amsterdam gesloten, maar gelukkig kon ik veel literatuur op www.dbnl.nl vinden en ook het MNW kon ik op internet raadplegen. En prof. dr. Bart Besamusca was zo vriendelijk om mij zijn buitengewoon interessant en verhelderend artikel over *amor hereos* (Besamusca 1994) te mailen.

Voor op- en aanmerkingen hou ik me warm aanbevolen. Je kunt me die laten weten via de pagina 'Contact' van www.lovematches.nl of www.salarisonderhandelen.nl

Robert Castermans
Amsterdam, mei 2020

Deze 3de druk heb ik volledig herzien en uitgebreid.

Robert Castermans
Amsterdam, november 2024

INLEIDING

De abele spelen

Er zijn vier abele spelen: *Lanseloet van Denemerken*, *Gloriant*, *Esmoreit* en *Vanden winter ende vanden somer*. We weten niet wanneer de abele spelen ontstaan zijn. Het woord *abel* betekent ‘kunstig’, ‘verheven’, ‘fraai’. Wellicht is het afgeleid van het Latijnse woord *habilis*, ‘vernuftig’. De Dikke Van Dale geeft ‘bevallig’ als omschrijving van *abel*. Ton Duinhoven (1977a, p. 65-66 en 1977b, p. 194) wijst op de mogelijkheid dat de woorden *abel spel* een verschrijving van *tafelspel* zijn: *tafelspel* < *tavelspel* < *tavel spel* < *tabel spel* < *(da)tabel spel* < *(da)t abel spel* < *een abel spel*. Ook over het auteurschap tasten we in het duister. Het kan dat alle vier de abele spelen door dezelfde auteur zijn geschreven, maar het is iets aannemelijker dat er meerdere auteurs in het spel zijn.

De abele spelen zijn wereldlijk, profaan ofwel seculier toneel. Over de oorsprong hiervan is veel gespeculeerd. Sommigen denken dat wereldlijk toneel uit religieus toneel is voortgekomen, maar volgens Johan Nowé (2000, p. 170) kan profaan toneel niet uit religieus toneel verklaard worden en Claudia Jussen (2013, p. 31-32) stelt dat het geestelijke toneel later ontstond dan het wereldlijke toneel. Voorbeelden van godsdienstig toneel zijn mysteriespelen (bijv. *Die eerste bliscap van Maria*), mirakelspelen (bijv. *Mariken van Nieumeghen*²) en moraliteiten (bijv. *Den spieghel der salicheit van elckerlijc*³). Het is zeer wel mogelijk dat het wereldlijke toneel los van het kerkelijke toneel is ontstaan. De mens heeft immers altijd de behoefte gevoeld om dingen uit te beelden door middel van gebaren en woorden. In de klassieke oudheid bestonden er al toneelspelen. Uiteraard kunnen profaan en religieus toneel elkaar wel beïnvloed hebben.

Het is een hypothese dat wereldlijk toneel is ontstaan uit sproken en boerden. Een sproke is een kort verhalend gedicht met didactische inslag van ongeveer 200 regels. Sprokendichters waren reizende woord- en voordrachtskunstenaars in de Nederlandse taal. De stap van vertellen naar vertonen, van voordracht naar opvoering was maar klein. Door de sproken en boerden te declameren met sterke mimiek, weidse gebaren en grappige stembuiging konden de sprokensprekers de humor nog meer tot zijn recht laten komen en brachten zij in feite eenmanstoneel op de planken. Mogelijk gebruikten ze ook attributen. In de theatrale uitbeelding kwamen de sproken en boerden pas echt tot leven. Waarschijnlijk werden sproken en boerden later gedramatiseerd door meerdere acteurs. De

rollen werden dus verdeeld en elk personage werd door een acteur gespeeld. Boerden zijn een subtype van sproken. Een boerde is een kort, paarsgewijs rijmend verhaal van zo'n 175 regels bedoeld om het publiek te laten lachen. De dramatisering van een boerde leidde tot de sotternie, aldus de hypothese.

De abele spelen worden ook wel gedramatiseerde ridderromans of ridderlijk toneel genoemd. *Lanseloet van Denemerken*, *Gloriant en Esmoreit* gaan over de hoofse liefde en worden getypeerd als de romantische abele spelen. Centraal staat dan ook steeds een liefdespaar: Lanseloet en Sanderijn, Gloriant en Florentijn, Esmoreit en Damiët. Anders dan Lanseloet worden Gloriant en Esmoreit op het eind verenigd met hun geliefde. Het abele spel *Vanden winter ende vanden somer* is een allegorisch toneelstuk en gaat ook over de liefde. De hoofdfiguren Winter en Zomer zijn verwickeld in een discussie over de vraag welk jaargetijde het meeste betekent voor de liefde. De zomer die zwoele gevoelens opwekt of de winter die de behoefte aan lichamelijke warmte oproept?

Hoofse liefde

De inhoud en de sfeer van de abele spelen zijn ontleend aan de hoofse ridderepiek. De Britse of Arthurromans gaan over de legendarische koning Arthur van Brittannië en de ridders van de Tafelronde. In de Arthurromans wordt de vrouw op een voetstuk geplaatst. De bewondering van een edelman of ridder voor een onbereikbare, vaak gehuwde, vrouw wordt de hoofse liefde of hoofse minne genoemd.⁴ Meestal is die liefde platonisch. De ridder verricht vele heldendaden om het hart van de vrouw te veroveren. Het woord *hoofs* betekent 'van het hof', 'zoals aan het hof gebruikelijk is'. Wij kennen ook het woord *heus* voor 'wellevend', dat eveneens afgeleid is van *hof*. Het tegenovergestelde werd in de middeleeuwen *dorper* (ongemanierd) genoemd. Een *dorper* is een ongemanierd mens; dit woord is een vertaling van het Franse *vilain*, dat afgeleid is van het Latijnse *villanus* (boer). De Frankische ridderromans of Karelromans gaan over de Frankische ridderwereld en Karel de Grote. De ridder is een krijgsman en de vrouw speelt een ondergeschikte rol. Er is geen sprake van verering van de vrouw. Vaak wordt zij on hoffelijk behandeld. Zij wordt bijvoorbeeld uitgehuwelijkt in plaats van dat een ridder naar haar hand dingt. Daarom worden de Karelromans ook wel voorhoofse romans genoemd, maar op die term is kritiek, omdat veel personages in Karelromans zich hoofs gedragen, terwijl in de Arthurromans, die behoren tot de hoofse romans, ook onhoofs gedrag voorkomt.

De hoofse liefde is ontstaan rond 1100 aan de adellijke hoven in Zuid-Frankrijk waar Occitaans (langue d'oc) gesproken werd. Daar

werd deze liefdesconceptie in poëtische teksten op muziek gezet en door de dichters zelf (troubadours) uitgevoerd.

Benjo Maso ([2010], p. 17) corrigeert het onjuiste beeld dat velen van de hoofse liefde hebben:

Een middeleeuws kasteel. Ridders die op avontuur gaan om de eer van hun dame te verdedigen. Troubadours die in kuise bewoordingen slaafse trouw betuigen aan vrouwen die even mooi als onbereikbaar zijn. Dat is het fraaie beeld dat gewoonlijk van hoofse liefde gemaakt wordt. Helaas berust het meer op fantasie dan op werkelijkheid. Het stemt bovendien maar weinig overeen met het oeuvre van de eerste troubadour van wie de naam is overgeleverd: Willem, negende hertog van Aquitanië en zevende graaf van Poitou (1071-1127).

Hij bespreekt twee liederen van Willem IX die qua inhoud en gebezigde taal een weinig hoofse instelling laten zien. In *Farai un vers pos mi sonelh* komt de term *foutar* voor en in *Campanho, tant ai agutz d'avols conres* valt vier maal het woord *con* te lezen. De meest voor de hand liggende vertalingen ervan zijn 'neuken' en 'kut'. Benjo Maso citeert een passage uit het eerste lied, waarbij het Occitaans in modern Nederlands vertaald is (ibidem, p. 19):

Acht dagen en langer bleef ik
in die vuurzee.
Hoe vaak ik ze [nl. Agnes en Ermessen, R.C.] neukte (*fotei*), zult
U horen:
Honderdachtentachtig malen.
Zo vaak dat mijn zak
en mijn pik het bijna begaven.

Ernst van Altena (1987, p. 52) heeft het tweede lied in modern Nederlands vertaald. Vier passages met het woord *kut* en een passage met het woord *kutwachters* luiden:

kutjes die worden bewaakt – staan mij zo aan als 'n visloos
vijvertje
God, gij die waakt over ons – aardse bestaan, hebt gij ooit kutjes
bewaakt?
Nu dan, komaan, neem toch de kutwachters weg – ze staan de
vrouwen niet aan.
Voor het goed recht van de kut – eis ik ruim baan.
Als eerzaam man heb ik dat – recht zó verstaan: steel iets van iets
en het slinkt – maar 't kutje zwelt ervan aan.

Wat het begrip *kutwachers* betreft, het hekelen van mannen die streng toezicht op hun echtgenotes houden, is een bekend thema in de troubadourslyriek. Ook de troubadour Raimon Rigaut (13de eeuw) heeft een kort lied geschreven, *Anc per amor del con*, waarin hij meermaals het woord *con* (kut) gebruikt en geen plaats is voor platonisch gezwijmel. In de vertaling van Ernst van Altena (1987, p. 288) klinkt het als volgt:

Uit liefde voor haar kut
vraag ik mijn vrouw geen minne,
die schuilt om te beginnen
in bloos en lachebek.
Want als het gaat om kutten,
die kan 'k genoeg benutten;
ik kies de tongkus als mijn plek:
de kut is een lustdodend stek.

Hierover zegt Ernst van Altena (1987, p. 289):

Waar de dichter er in I [= een lied waarin de ik-figuur geen lange hofmakerij wil vol hunkering, ingehoudenheid en verlangen naar een vervulling die misschien nooit komt, maar eerst seks – want hij weet waar het beste plekje zit; daarna mag de dame best aanhalig blijven, R.C.] nog direct bovenop wil duiken, is zijn standpunt hier diametraal. De lust is veel te gauw gedood als je direct al je zaad verschiet.

Het lied *Companho faray un vers ... convinen* van Willem IX komt al even weinig overeen met het hierboven geschetste romantische beeld van hoofse liefde. In dit lied vraagt de dichter zijn compagnons om raad. Hij heeft twee paarden en berijdt ze even graag. Maar hij kan ze onmogelijk allebei houden, omdat ze elkaar niet kunnen verdragen. Toch wil hij ze niet van de hand doen, want hij is er beter mee voorzien dan welke andere man dan ook. Aan het eind van het lied wordt alles duidelijk: met 'paarden' bedoelt hij niet zijn rijdieren, maar zijn maîtresses Agnes en Arsen (Maso [2010], p. 19-20).

Van zo'n 460 (mannelijke) troubadours zijn 2600 teksten bewaard gebleven en van circa 20 vrouwelijke troubadours (*trobairitz*) 'maximaal 50 teksten' (Verhoosel 2007, p. 16 en 228). Dit getuigt niet van een ondergeschoven positie van de vrouw. De enige niet-anonieme dichteres die Ernst van Altena in zijn bloemlezing heeft opgenomen, is de gravin Beatriz de Dia (eind 12de eeuw). Zij maakt duidelijk dat de middeleeuwse vrouw seksuele rechten kon en mocht eisen. In *Estat ai en gran consirier, per un cavalier qu'ai agut* heeft zij

genoten van een verregaand voorspel met haar ridder, zonder dat hij haar roos mocht plukken. De ridder, die meer verlangde, heeft haar daarom in de steek gelaten. Om hem terug te winnen biedt ze hem alsnog haar volledige overgave aan. Hier spreekt een zeer openhartige vrouw,

die haar gevoelens niet achter het bedgordijn verstopt. We horen de stem van een emancipatie die velen in de middeleeuwen wellicht niet verwacht zouden hebben (Van Altena 1987, p. 20 en 145-149).

Andreas Capellanus (ca. 1150-ca. 1220) heeft aan het eind van de 12de eeuw een handboek over de hoofse liefde geschreven, getiteld *De amore* (Over liefde). Zijn definitie van liefde (*amor*) is:

‘Liefde is een aangeboren aandoening die zich ontwikkelt vanuit het zien van en het onmatig denken aan de schoonheid van het andere geslacht, waardoor iemand boven alles begeert de omhelzingen van de ander deelachtig te worden, en vanuit beider verlangen in de omhelzing van die ander alle voorschriften van de liefde te vervullen.’ De auteur van *De amore* vindt er geen doekjes om welke vorm van liefde hij op het oog heeft. Seksuele lust, erotiek tussen man en vrouw, dat is zijn thema (Capellanus 2013, p. 8-9).

Het bovenstaande laat zien dat het een mythe is dat het in de literatuur over de hoofse liefde alleen maar gaat over platonisch⁵ gehunker naar een *princesse lointaine* (verre prinses). Ook de realisering van seksuele verlangens kan de inzet van het liefdesspel zijn.

Hulthem's handschrift

De abele spelen zijn overgeleverd in het Hulthemse handschrift, zo genoemd naar een vroegere eigenaar, mr. Karel van Hulthem (1764-1832). Hij was rechter in Gent. Als bibliofiel kocht hij in 1811 het handschrift op een veiling in Brussel voor slechts 5,50 frank. Momenteel bevindt het zich in de Koninklijke Bibliotheek in Brussel onder signatuur 15.589-623. Het handschrift-Van Hulthem dateert van circa 1405-1408 en bevat meer dan tweehonderd Middelnederlandse teksten⁶. De eerste tekst is de hagiografie (heiligenleven) *De reis van Sint Brandaan* en *Lanseloet van Denemerken* is de 206de tekst. Vanwege zijn rijkdom wordt het Hulthemse handschrift wel ‘de Nachtwacht van de Middelnederlandse letterkunde’ genoemd. De teksten die in dit handschrift zijn opgenomen, dateren uiteraard van

vóór 1405-1408. De abele spelen zijn het oudste ernstige wereldlijke toneel in de volkstaal in Europa. Er bestaat wel ouder komisch toneel en religieus toneel, maar dat is geschreven in het Latijn of in het Frans.

Het Hulthemse handschrift is een van de drie belangrijkste overgeleverde verzamelhandschriften met Middelnederlandse literatuur. De andere twee zijn het Comburgse handschrift (o.a. *Van den vos Reynaerde*) en het Gruuthuse-handschrift (o.a. *Egidius waer bestu bleven*, lied 98, en *Kerelslied*, lied 85).

Lanseloet van Denemarken

Vermoed wordt dat *Lanseloet van Denemarken* het oudste abele spel is. Het dateert van circa 1350. Over het algemeen wordt het als het beste van de vier abele spelen beschouwd vanwege de dramatische kwaliteiten, de goede compositie, de psychologische diepgang en de fraaie taal. Als enige van de vier abele spelen werd het gedrukt en herdrukt, waarschijnlijk door zijn aanhoudende populariteit. De eerste druk dateert van omstreeks 1486. Deze zogenoemde Goudse incunabel is uitgegeven in Gouda door Govert van Ghemen en bevat drie houtsneden (zie Afbeelding 1, 2 en 3). De houtsnede werd vaak gebruikt voor boekillustraties. Er bestond nog maar één exemplaar van deze druk en dat is tijdens de Tweede Wereldoorlog verloren gegaan. Gelukkig was er in 1902 een facsimile-uitgave van gemaakt (*Hier behint een seer ghenoechlike ende amoroeze historie van den eedele[n] Lantsloet en[de] die scone Sandrijn*). Een boek dat met losse letters vóór 1501 gedrukt is, toen de boekdrukkunst zich nog in de wieg (in het Latijn: *in cuna*) bevond, wordt een incunabel of wiegendruk genoemd. Een boek dat tussen 1501 en 1540 gedrukt is, heet een postincunabel. Jo Beckers heeft een zeer lezenswaardig proefschrift geschreven over *Lanseloet van Denemerken*, waarin hij de verschillende edities van dit spel met elkaar vergelijkt (Beckers 1993).

Vertalingen

Het toneelstuk spreekt erg tot de verbeelding. De afgelopen eeuwen is het in meerdere talen vertaald: in het Deens, Duits, Engels, Frans, Spaans en Tsjechisch. En het wordt nog steeds veel gelezen en geregeld opgevoerd. De oudst bekende opvoering is die door de gezellen van Diest op 14 augustus 1412 in het Duitse Aken. Diest is een stad in de Belgische provincie Vlaams-Brabant.

onbeklemtoonde lettergrepen: 'díes was sijn móeder op hém ghestóert' (vs. 14), 'nu biddic u állen, árme ende ríke' (vs. 34), 'ál dus met herten hébbe beséten' (vs. 39) en 'mijn suverheit, al en bénic niet ríke van háven' (vs. 101). Een daling wordt ook wel een thesis genoemd (het Griekse *tithèmi* = plaatsen, neerzetten) en een heffing een arsis (het Griekse *airoo* = opheffen, omhoogheffen).

Naast de 952 versregels bestaat het toneelstuk uit vier toneelaanwijzingen:

1. na vs. 321: Nu is Sanderijn bij Lanseloet in de slaapkamer geweest.
2. na vs. 379: Nu blaast hij op de jachthoorn.
3. na vs. 391: Hij blaast nogmaals op de jachthoorn.
4. na vs. 893: Lanseloet treurt nu om Sanderijn en sterft.

Deze toneelaanwijzingen rijmen niet op de voorafgaande of eropvolgende versregel, maar onderbreken het eindrijm.

In *Lanseloet van Denemarken* wordt iedere keer gepaard rijm (aabb) gebruikt. Dit leidt af en toe tot rijmdwang. Zo luidt vs. 729: 'een gers, dat uut ter eerden gaet', een grassprietje dat uit de grond groeit. Inhoudelijk gezien is 'dat uut ter eerden gaet' een overbodige mededeling, want natuurlijk groeit een grassprietje uit de grond, het groeit niet in het luchtruim, maar 'gaet' rijmt op 'staet' in vs. 730: 'o scone wijf, ghi selt sinen staet'.

Het gepaard rijm heeft drie functies. Ten eerste kunnen de acteurs door het eindrijm hun tekst makkelijker onthouden (*versifier, c'était se souvenir*). Ten tweede kan het publiek door het rijm beter luisteren. Ten derde rijmt de laatste versregel van een claus (spreekbeurt) op de eerste versregel van een volgende claus. De laatste zin van een claus van Sanderijn is: 'hi en soude met mi doen sijn gherief' (vs. 135) en de eerste zin van de hiernavolgende claus van Lanseloet luidt: 'daer toe hebbic u te lief' (vs. 136). Door deze rijmbreking lopen de clausen vloeiend in elkaar over en weten de acteurs wanneer en met welke versregel met eindrijm ze moeten invallen. De rijmverbinding tussen de clausen ontbreekt bij de overgang van de proloog naar het eigenlijke spel (vs. 36-37) en bij de overgang van het einde van het spel naar de epiloog (vs. 928-929).

Samenvatting van Lanseloet van Denemarken

Lanseloet is de kroonprins van Denemarken en is smoorverliefd op Sanderijn, die bij zijn moeder in dienst is. Hij probeert haar te versieren en wil met haar trouwen, maar zij wijst hem af omdat hij voor haar te rijk en te machtig is en voor losse seks is ze niet te porren. Omdat een huwelijk er niet in zit, wil zij haar maagdelijkheid bewaren voor een andere man. Voor Lanseloet is het standverschil

geen probleem, maar zijn moeder is tegen een huwelijk omdat Sanderijn van lage afkomst is. Lanseloet is werkelijk ziek van liefde. Zijn moeder kan dat niet aanzien en bedenkt een snood plan om een wig tussen Lanseloet en Sanderijn te drijven. Zij zal ervoor zorgen dat Sanderijn de hele nacht tot zijn beschikking is in zijn kamer, indien hij na de seks tegen haar zegt dat hij haar zo beu is alsof hij zeven zijden spek heeft gegeten en zich vervolgens van haar afwendt. Aanvankelijk protesteert Lanseloet hiertegen, maar hij belooft zijn moeder om dat tegen Sanderijn te zeggen omdat hij denkt dat Sanderijn zal begrijpen dat hij dat niet echt meent. De moeder roept Sanderijn bij zich en vraagt haar om Lanseloet in zijn kamer te bezoeken omdat hij erg ziek is. Dat doet ze en Lanseloet en Sanderijn hebben seksueel contact met elkaar. Na de seks zegt Lanseloet de schandelijke woorden tegen Sanderijn, wendt zich van haar af en gaat liggen slapen zonder nog iets te zeggen. Sanderijn voelt zich diep beledigd en verlaat de volgende dag het hof om te gaan zwerven. Ze reist naar een ver land, waar ze een ridder die op jacht is, ontmoet. Die ridder heeft wel belangstelling voor zo'n aantrekkelijke vrouw en zij maakt hem aan de hand van een parabel duidelijk wat haar overkomen is. Een valk heeft van een bloeiende boom één bloem geplukt en daarna is hij ervandoor gegaan. De ridder begrijpt dat Sanderijn geen maagd meer is en vindt dat geen bezwaar. Ze trouwen met elkaar. Ondertussen wordt Lanseloet verteerd door liefdesverdriet. Omdat hij Sanderijn nergens kan vinden, stuurt hij zijn kamerheer Reinout op pad om haar op te sporen. Als Reinout haar in de stad Rawast in Afrika vindt, is ze al bijna een jaar getrouwd en wil ze met Lanseloet niks meer te maken hebben. Ze voelt geen enkele liefde meer voor hem. Reinout wil dat niet tegen Lanseloet zeggen omdat hij er zeker van is dat Lanseloet dan een gewapende strijd zal beginnen om haar terug te winnen waarin hij zal sterven, alsmede meerdere familieleden van hem. Daarom zegt hij maar dat ze overleden is. Lanseloet gelooft dat niet, maar Reinout overtuigt hem met de parabel van de valk en de bloeiende boom. Hij begrijpt dat hij die valk is en Sanderijn die bloeiende boom. Na een weklacht sterft hij van liefdesverdriet en wroeging. In de epiloog roept Reinout iedereen op een voorbeeld te nemen aan dit liefdesverhaal en geeft hij mannen ook nog een versiertip: 'Spreek hoffelijk en heb oprecht lief, dan kun je het vertrouwen van vrouwen winnen.'

Thematiek en motieven

Het belangrijkste thema van de vier abele spelen is de liefde. In *Lanseloet van Denemarken* is het centrale thema liefde en standsverschil. De liefde tussen Lanseloet en Sanderijn is door het

Handeling

Er is wel eenheid van handeling. De handeling begint *in medias res*; het publiek wordt zonder veel inleiding en sfeerschepping midden in de handeling gebracht. Lanseloet is verliefd op Sanderijn en probeert haar te versieren. Zij woont bij hem en zijn moeder als hofdame. Over hun voorgeschiedenis wordt niets vermeld. Het stuk bevat 8 dialogen:

1. Sanderijn en Lanseloet (vs. 54-159)
2. zijn moeder en Lanseloet (vs. 178-268)
3. de moeder en Sanderijn (vs. 290-313)
4. de ridder en Sanderijn (vs. 396-517)
5. Lanseloet en Reinout (vs. 542-579)
6. Reinout en de boswachter (vs. 640-707)
7. Reinout en Sanderijn (vs. 712-817)
8. Reinout en Lanseloet (vs. 838-893)

De dialogen bepalen het verloop van de handeling. Het stuk heeft een gesloten eind: Lanseloet sterft en Sanderijn leeft met haar ridder nog lang en gelukkig.

Hoofse kenmerken

Lanseloet van Denemerken is duidelijk hoofs. Het stuk handelt over de hoofse liefde en er treden hoofse ridders op en een jonkvrouw naar wier hand gedongen wordt. Lanseloet is hartstochtelijk verliefd op Sanderijn en wil ondanks het standsverschil met haar trouwen. Zijn taalgebruik is hoofs, maar na de seks gedraagt hij zich erg onhoofs tegenover haar. Sanderijn is ondanks haar geringe afkomst de verpersoonlijking van de vrouw voor wie een man alles overheeft. De epiloog bevat een hoofse boodschap: spreek beschaafd.

Er komen hoofse motieven, topoi en symbolen in voor, zoals de egelantier als symbool van de liefde, de bloeiende boom als symbool van de begeerlijke jonkvrouw, de valk als symbool van de minnaar en de kasteeltuin als idyllische en beschutte plaats om de liefde te beleven. Een besloten tuin (*hortus conclusus* in het Latijn) is een *locus amoris*, een plaats om lief te hebben, en komt in vrijwel iedere hoofse tekst voor.

Verkrachting of verleiding?

Rob Roemans en Hilda van Assche merken in hun uitgave *Een abel spel van Lanseloet van Denemerken* (1982, p. 42) op dat P. Leendertz jr. (1860-1936) de eerste is geweest die de vraag of er sprake is van verleiding of verkrachting, duidelijk heeft gesteld. Pieter Leendertz

(1907, p. CXIII) schrijft namelijk:

Er is één punt, waarover bijna allen zwijgen, de vraag nl. of Sanderijn verleid of verkracht is. En toch hangt van het antwoord hierop grootendeels ons oordeel over het stuk af.

Volgens Pieter Leendertz heeft Sanderijn het verzoek van de moeder geïnterpreteerd als een stilzwijgende toestemming in een huwelijk om het leven van haar zoon te redden en heeft de jonge vrouw niet geaarzeld naar Lanseloet toe te gaan om hem haar liefde te tonen. In *Lanseloet van Denemerken* uit 1938 (editie Leendertz en De Bruin) lezen we op p. 7:

Voor wij de karakters der personen nader beschouwen, moet eerst de vraag beantwoord, of Sanderijn verkracht of verleid is. Is Lanseloet een laffe woesteling of het tragisch slachtoffer van een vergefelijke menselijke zwakheid in moeilijke omstandigheden? Het denkbeeld van verkrachting is reeds bij den bewerker van de oude druk van het spel opgekomen, die daarbij misschien aan de geschiedenis van Thamar¹ [voetnoot 1 = Zie 2 Samuel 13] dacht. Maar behalve dat wij van den dichter niet kunnen verwachten, dat hij een Lanseloet-Amnon als hoofdpersoon voor zijn spel zou kiezen, geeft de tekst ook in het geheel geen aanleiding tot een dergelijke opvatting.

Rob Roemans en Hilda van Assche noemen Aloïs de Maeyer, die de tegengestelde mening is toegedaan. Aloïs de Maeyer (1888-1973) was een Vlaamsgezinde priester en toneelhistoricus en -criticus. Hij stelt:

Het spreekt vanzelf dat [...] alle nadruk moet gelegd op 'sonder danc' (De Maeyer 1942, p. 155).

Op p. 54 vertaalt hij dat en schrijft hij:

Van meet af aan drukt ze [nl. Sanderijn, R.C.] op haar onschuld: 't was zonder en tegen haar wil in, Want ic hebt sonder danc ghedaen. – v. 344.

Zelf gaan Rob Roemans en Hilda van Assche uit van verkrachting:

Waar enerzijds de wil ontbreekt en anderzijds de toestemming niet verleend wordt, kan niet van verleiding, maar moet van verkrachting gesproken worden (*Een abel spel van Lanseloet van*

Denemerken, editie Roemans en Van Assche, p. 42).

Zij interpreteren *sonder danc* in vs. 344 dus als ‘tegen mijn wil’. Maar is dat terecht?

Sonder danc in vs. 344

Wat is de betekenis van *sonder danc* volgens het *Middelnederlandsch woordenboek*? Het MNW geeft voor het zelfstandig naamwoord *danc* vier betekenissen: MNW 2, 59-63, s.v. *danc*:

1) *Gedachte, meening, het denken.* 2) *Zin, wil.* 3) *Loon, belooning, vergelding, zoowel in goeden als in slechten zin.* 4) *Eer, prijs, lof, roem.*

Ik heb alleen de vier betekenissen geciteerd, de rest heb ik ter wille van de overzichtelijkheid weggelaten.

Achter de 2de betekenis in kolom 60 staat:

sonder danc, zonder een bezitt. vnw. of een 2den nv. van den persoon. In verschillende opvattingen. – a) Tegen den zin, gedwongen [...] – b) Mijns ondanks, onopzettelijk, bij ongeluk. | | Dat hi mine scande wille decken, die ic nu hebbe ontfaen, want ic hebt sonder danc ghedaen, Lansl. 342. – Zie over eene andere opvatting van de uitdr. sonder danc, bij 2).

Dit is opvallend. Dat Sanderijn zegt dat zij het ‘sonder danc’ heeft gedaan, betekent volgens het MNW niet dat zij het ‘tegen haar zin’, ‘gedwongen’ heeft gedaan, nee, zij heeft het ‘haars ondanks’, ‘onopzettelijk’, ‘bij ongeluk’ gedaan. Sanderijn is dus volgens het MNW niet verkracht, maar de seks was een ongelukje, het was niet haar opzet om met Lanseloet naar bed te gaan, ze ging niet naar Lanseloet omdat ze seks met hem wilde, maar ze wilde hem gaan opzoeken omdat hij ziek was en toen kwam van het een het ander. Vergelijk het met het volgende. Je wilt een paar kilo afvallen. Daarom wil je voortaan in plaats van chocolade en bonbons fruit eten als tussendoortje. Je doet boodschappen in de supermarkt en je ziet daar je favoriete reep chocolade. Die koop je en eet je op. Eigenlijk wilde je het niet, want je had je heilig voorgenomen om niet meer te snoepen, maar je had een zwak moment en nu heb je er al spijt van, want zo val je niet af.

Daar komt nog bij dat het MNW zegt dat we voor een andere interpretatie van ‘sonder danc’ bij 2) moeten kijken. In kolom 62 bij 2) staat:

te nemen in deze kwestie. Hij schrijft namelijk:

Wat Sanderijn *in die camere* (na vs. 321) overkomt, wordt doorgaans verkrachting genoemd.²⁵ De koningin heeft haar *in Lanseloets gewelt* (vs. 330) gebracht, wat haar *ewelijc rouwen sal* (vs. 331), en ze heeft dat waartoe hij haar dwong *sonder danc* (vs. 344), tegen haar zin, gedaan. Het heeft er dus alle schijn van. Zie vooral Koekman 1991. Zij beschouwt Lanseloet als verkrachter [...] (Ramakers 2000, p. 58).

Het lijkt erop dat hij zich achter Jeanette Koekman schaaft. Een pagina verder is hij stilliger en schrijft hij: ‘de overweldiging van Sanderijn’ en ‘de verkrachting zelf’ (ibidem, p. 59). Ook verderop schrijft hij: ‘ze tegen haar wil ontmaagd is’ (ibidem, p. 68) en ‘na Sanderijn te hebben overweldigd’ (ibidem, p. 72). Ik vind dit het enige zwakke punt in zijn verder voortreffelijk artikel. Voor alle duidelijkheid: het woord *gewelt* betekent ‘macht’ en niet ‘geweld’. Ludo Jongen (2017, p. 182) merkt in dit verband over Sanderijn op:

Met geen woord heeft ze het over een verkrachting. Weliswaar zegt ze dat de moeder haar ‘*in Lanseloet* [lees: *Lanseloets*, R.C.] *gewelt*’ heeft gebracht, maar Sanderijn meldt niet dat Lanseloet haar overweldigd heeft.

Wat Sanderijn ‘*ewelijc rouwen sal*’, is dat ze belogen en bedrogen is waardoor ze haar maagdelijkheid kwijt is. Zie voor de juiste interpretatie van ‘*sonder danc*’ de paragraaf ‘*Sonder danc* in vs. 344’ hierboven.

Het artikel van Jeanette Koekman bevat met de noten 16 pagina’s. Maar liefst 17 keer stelt ze expliciet dat Lanseloet Sanderijn verkracht heeft. Desalniettemin levert ze geen enkel bewijs voor haar stelling. Ze schrijft slechts: ‘Want ic hebt sonder danc* ghedaen; [tegen mijn zin]’ (Koekman 1991, p. 31).

Lanseloets versiertechnieken

Hoe probeert Lanseloet Sanderijn te versieren? Zijn versiertechnieken zien er als volgt uit. De eerste keer dat hij haar op de planken ontmoet, spreekt hij haar aan met schoonheid (vs. 58). Hij complimenteert haar dus vanwege haar knap uiterlijk. Zij moet zijn vrouw worden, anders zal hij sterven: ‘O Sanderijn, help mij! Ik ben zo van streek en zo door liefde voor jou gepijnigd dat het mij mijn leven zal kosten. O Sanderijn, mooie vrouw, als ik jou niet als vrouw kan krijgen, zal ik het niet overleven en ben ik voor eeuwig verloren’ (vs. 64-71). Het is duidelijk dat hij medelijden probeert op te wekken met zijn

deplorabele toestand. Hij is hopeloos verliefd en als zij hem afwijst, zal hij het met de dood moeten bekopen. Als ze doet wat hij wil, dan zal dat niet onbeloond blijven. Ze zou zelfs zijn vrouw kunnen worden. Als een worst houdt hij haar dus een huwelijk voor haar neus. Hij spoort haar aan vriendelijk voor hem te zijn, vol vertrouwen te blijven en met hem het kasteel binnen te gaan. Hij stelt haar een kostbaar geschenk in het vooruitzicht, want hij zal haar niet een ring maar een juweel geven, waarschijnlijk heeft ze zoiets moois nog nooit gezien. Hij stelt haar gerust. Ze hoeft niet bang te zijn, want hij zal haar geen oneerbaar voorstel doen. Zij is zijn *number one*, want er is geen enkele vrouw op aarde, hoe rijk, machtig of knap ook, die hem zo gelukkig kan maken als zij. Dan roept hij weer medelijden op: 'Ach Sanderijn, zul je mij dan in dit verdriet laten? En heb je dan geen medelijden met mij? Wil je me opbeuren door je met mij te vermaken zonder iets verkeerd te doen en volstrekt zonder oneerbaarheid ginds in het groene dal, waar de vogeltjes zingen en de bloemen bloeien in het gras?' (vs. 114-123). Opnieuw geeft hij haar een compliment dat ze zo knap is en opnieuw stelt hij haar gerust: al had hij er de gelegenheid toe, hij houdt te veel van haar om haar seksueel te misbruiken. Hij is er ook nooit op uit geweest om haar te onteren. Al was hij met haar in een vreemd land, dan zou hij nog liever brood voor haar gaan bedelen dan haar honger te laten lijden. In die tijd was het een schande om te moeten bedelen; hij zou dus alles voor haar overhebben. Op zijn woord van eer belooft hij haar om nooit iets tegen haar zin te doen.

In een monoloog maakt Lanseloet de balans op van zijn versierpogingen (vs. 160-177). Sanderijn wil hem niet ter wille zijn, hoe hij ook kermt of piept. Met een duur cadeau is zij ook niet te vermurwen. Zij is meer gesteld op haar maagdelijkheid dan op goud.

Jeanette Koekman (1991, p. 23) stelt dat Lanseloet met dat juweel naar zijn penis verwijst:

Hij biedt haar zijn juweel (lees: penis), iets dergelijks zag de maagdelijke Sanderijn naar hij meent nog nooit.

Hierover merkt Bart Besamusca (1994, p. 192) terecht op:

This interpretation is taking it a bit too far, I think. What happens is rude enough as it is: Lanseloet tries to buy Sanderijn's love. That he would seek to lend force to [to lend force to = overtuigingskracht verlenen aan, R.C.] his desire by means of an implicit reference to his private parts [= genitaliën, R.C.] seems improbable [= onwaarschijnlijk, onaannemelijk, R.C.] in view of Sanderijn's attitude concerning love.

In dat verband denkt de lezer al snel aan de jongere broer van Charles. Andrew is in de afgelopen jaren zwaar onder vuur komen te liggen. Uiteindelijk werd zijn connectie met Jeffrey Epstein (1953-2019) – de Amerikaanse multimiljonair die met medewerking van Ghislaine Maxwell minderjarige meisjes prostitueerde – hem fataal. De prins betaalde een hoge prijs voor zijn seksuele escapades. Begin dit jaar moest Andrew al zijn publieke functies neerleggen; om aan gerechtsvervolgning te ontsnappen heeft hij een forse afkoopsom betaald (ibidem, p. 50).

De parallellen tussen het toneelstuk van bijna zeven eeuwen geleden en de escapades van koningin Elizabeths zonen zijn inderdaad opvallend. Het bijzonder interessante artikel van Ries Roowaan eindigt dan ook met de conclusie dat in *Lanseloet van Denemarken* een verrassend moderne thematiek aan de orde wordt gesteld.

Klucht

Een ‘sotternie’ of ‘sotheit’ is een middeleeuwse klucht die gespeeld werd na de opvoering van een van de abele spelen. *Die hexe* (De heks) na *Lanseloet van Denemerken*, *Lippijn na Esmoreit*, *Die buskenblaser* (De busjesblazer) na *Gloriant* en *Rubben na Vanden winter ende vanden somer*. Zo’n kort blijspel is volks van aard en behoorlijk ruw. Er wordt gescholden en gevochten. De platvloersheid van de klucht diende als tegenwicht tegen de verhevenheid van het abele spel. Na een serieus toneelstuk konden de toeschouwers nog even ontspannen door smakelijk te lachen om een komische scène, mogelijk om hen in een goede stemming te brengen zodat ze royaal de beurs zouden trekken wanneer er met de muts werd rondgegaan.

In de *Lanseloet van Denemarken* wordt gezegd dat je goede manieren moet tonen en dat je vooral tegen en over vrouwen hoffelijk moet spreken. In *De heks* roddelen twee vrouwen flink over een derde vrouw, de ene scheldt haar uit voor hoer en de andere noemt haar een stronthoer en aan het eind slaan ze haar in elkaar. De tegenstelling met het voorafgaande toneelstuk kan nauwelijks groter. Het publiek zal in een deuk hebben gelegen.

Ook tussen de andere abele spelen en de eropvolgende sotternieën zijn tegenstellingen te zien. In de abele spelen wordt het thema of onderwerp op een verheven manier behandeld, terwijl de uitwerking van het thema of onderwerp in de sotternieën laag-bij-de-gronds is. Een abel spel is gesitueerd in de hogere kringen en de problemen zijn gewichtig, een kwestie van leven of dood;

een sotternie daarentegen speelt zich af in een laag milieu met alledaagse en volkse problemen (Van Meurs 1988, p. 155). 'De sotternieën zijn dan parodieën van de abele spelen en maken onbeschaafde volksgebruiken belachelijk' (Dąbrówka 1995, p. 10). Een stedelijk elitepubliek zag in de abele spelen de wereld boven zich en in de sotternieën de wereld onder zich (Van Meurs 1988, p. 156).

Over de opvoeringswijze van *De heks* tasten we in het duister, maar als de drie vrouwen gespeeld werden door drie mannen, zal de travestie die nodig was om deze rollen te spelen, waarschijnlijk het kluchtige karakter van dit stuk verhoogd hebben (Beckers 1993, p. 130). Ook indien de man die eerst Lanseloet speelde, vervolgens de rol van Juliana op zich nam, zal dit tot extra hilariteit hebben geleid: eerst maakt hij zich belachelijk met zijn buitengewoon ongemanierd gedrag tegenover Sanderijn en nu maakt hij zich belachelijk met zijn grootspraak dat hij de toverkunst beheerst, roddelen twee vrouwen flink over hem, maken ze hem uit voor hoer en stronthoer en tuigen ze hem af, waarmee hij zijn verdiende loon krijgt voor zijn misdragingen jegens en zijn vernedering van Sanderijn.

Samenvatting en bespreking van *De heks*

De titel *Die hexe* is niet oorspronkelijk, maar de Duitse germanist August Heinrich Hoffmann von Fallersleben (1798-1874) heeft die bedacht. Hij heeft deze tekst als eerste uitgegeven in 1838. Overigens zette hij als titel DE HEXE boven de klucht. Joseph Vromans (1992, p. 180) merkt hierover op:

Ondanks het feit dat het woord *hexe* pas in de zestiende eeuw vanuit het Duits in het Nederlands terechtgekomen is en het dus in samenhang met deze klucht als een anachronisme beschouwd moet worden, is deze titel in latere tekstuitgaven overgenomen en staat de sotternie in de vakliteratuur nog altijd onder deze naam bekend. Om niet met deze traditie te breken hebben we de titel *Die Hexe* in deze editie gehandhaafd.

Een heks of toveres is een vrouw die in samenwerking met de duivel haar toverpraktijken uitoefent. Door deze verzonnen titel door Hoffmann von Fallersleben hebben meerdere onderzoekers deze klucht zo geïnterpreteerd dat Juliana de heks is en vanwege haar toverpraktijken een flink pak slaag krijgt. Recentere onderzoekers zien in Juliana eerder het slachtoffer van een hetze. Zij is de zondebok van twee buurvrouwen die jaloers zijn op haar succes.

Afb. 4: Silvio van Ginkel: *Sanderijn verleidt Lanseloet* (2020). Deze afbeelding staat in kleur in het inblikexemplaar van deze 3de druk van *Lanseloet van Denemarken en De heks in hedendaags Nederlands* op <https://www.lovematches.nl/lanseloet-van-denemarken>. Hier staat deze afbeelding niet in kleur om de boekprijs zo laag mogelijk te houden.

NOTEN

1. Er is een nog oudere grammatica van het Nederlands. Eigenlijk gaat het om een aanzet tot een grammatica, want deze spraakkunst is niet voltooid en niet gepubliceerd: *Voorreden vanden noodich ende nutticheit der Nederduytscher taelkunste* (Inleiding op de noodzaak en het nut van de Nederlandse grammatica) uit 1568, hoogstwaarschijnlijk geschreven door Johan Radermacher (1538-1617). De Latijnse vorm van die naam is Johannes Rotarius. Zie Christopher Joby (1985, p. 5):

The most influential Dutch grammar produced in the sixteenth century was the *Twe-Spraack vande Nederduitsche Letterkunst* ('Conversation about Dutch Grammar') written by Hendrick Spiegel and published in 1584 by the Amsterdam Rhetoricians' Chamber (*rederijkerskamer*), *De Eglantier*. However, this was not the first Dutch grammar to be written. Thanks to the painstaking [= nauwgezet, zorgvuldig, R.C.] work of Karel Bostoen (Bostoen 1985), it is now generally accepted that this accolade [= lofbetuiging, eerbetoon, R.C.] goes to a 1568 unpublished manuscript written not in the Low Countries, but in London by the *mercator sapiens* [= wijze koopman, handelaar die tevens cultuurbeoefenaar of geleerde is, R.C.], Johannes Radermacher. The fact that Radermacher's grammar was unpublished obviously meant that it did not have the influence of Spiegel's *Twe-Spraack*. We should also admit that it is clearly unfinished, much of it consisting of an introductory argument as to why such a grammar was necessary. One reason Radermacher puts forward in his introduction is that Dutch is not so poor or 'unfruitful' (*onvruchtbar* [sic, R.C.]) that it cannot express what can be expressed in Latin or Greek, two languages that had already been grammaticized. Here, we find the topos of pride in the vernacular [= landstaal, eigen taal, R.C.]. Writers across Europe were defending and promoting their own vernaculars during this period and it is interesting that Radermacher's defence of Dutch predates that of Simon Stevin on the Continent in his *Uytspraeck vande Weerdicheyt der Duytsche Tael* [= Oordeel over de waarde van de Nederlandse taal, gepubliceerd in 1586, R.C.] ('Declaration of the Worthiness of the Dutch Language') by some eighteen years [...]

en Christopher Joby (1985, p. 324):

The grammar is clearly unfinished, and much of it consists of an introduction in which Radermacher sets out the reasons why he believes that such a grammar was necessary. We should remember that the first printed grammar of a vernacular in Europe was Antonio Nebrija's [Antonio de Nebrija (1444-1522) was een Spaanse humanist, R.C.] Spanish grammar, *Gramática de la lengua castellana*, first published in 1495 [lees: 1492, R.C.], some 70 years earlier, and that Radermacher was in some sense breaking new ground in the Dutch language. One reason he puts forward for writing the grammar is that Dutch is not so poor or 'unfruitful' (*onvruchtbaar* [sic, R.C.]) that it cannot express what can be expressed in Latin or Greek, the grammar of which had already been codified. Radermacher makes a number of other points regarding the Dutch language, or *onse Duitse tale* as he calls it.

2. Velen beschouwen dit werk tegenwoordig niet meer als toneel, maar als een prozatekst waarvan de dialogen later in versregels zijn omgezet en waaraan een toneelstukje is toegevoegd, het wagenspel van Masscheroen. Herman Pleij (2007, p. 19, 129, 282, 527 en 529) spreekt daarom van 'een gedramatiseerde (voor)leestekst', 'een gedramatiseerd (voor)leesboek' en 'het genre van de met verzen en dialogen verlevendigde prozaroman'. Omdat de *Mariken van Nieumeghen* twee mirakels bevat, het overleven van de val uit de lucht door Mariken en het afvallen van de ijzeren ringen om de hals en armen van Mariken, vaak is opgevoerd en nog steeds op de planken wordt gebracht, hou ik vast aan de traditie om *Mariken van Nieumeghen* een mirakelspel te noemen.

3. Zie voor een vertaling van de *Elckerlijc* in hedendaags Nederlands en een uitgebreide bespreking van dit hoogtepunt uit onze laatmiddeleeuwse literatuur Castermans (2024b).

4. 'Hoofse liefde' kan naar meerdere vormen van hoofse liefde verwijzen en is dus een paraplueterm. Zie Joachim Bumke (1989, p. 470-471):

Wat hoofse liefde is, schijnt tegenwoordig minder zeker te zijn dan honderd jaar geleden. Alle details en de hele conceptie zijn omstreden. Men heeft zelfs de stelling geopperd dat de hoofse liefde enkel een hersenspinsel van de onderzoekers zou zijn. Hoe langer hoe meer verbreidt zich de opvatting dat de moeilijkheden die een vergelijking over het begrip van de hoofse liefde in de weg staan, hoofdzakelijk daarin hun oorzaak

Wim van Anrooij en Remco Sleiderink: 'Averne, Auvergne en Navarra, Over de betekenis van een geografische aanduiding'. In: *Spiegel der letteren* 38 (1996), p. 185-188.

Jozef Johan Maria Beckers: *Een tekst voor alle tijden, Een onderzoek naar de receptiesituatie van de oudste overgeleverde versies van Lanseloet van Denemerken*. [z.pl.]. 1993. Dissertatie Universiteit van Amsterdam.

H.H. Beek: *Waaizin in de middeleeuwen, Beeld van de gestoorde en bemoeienis met de zieke*. 2de dr. Hoofddorp: Septuaginta. 1974.

Bart Besamusca: 'Amor hereos in Middle Dutch literature, The case of Lancelot of Denmark'. In: *Literary aspects of courtly culture, Selected papers from the seventh triennial congress of the International Courtly Literature Society*. University of Massachusetts, Amherst, USA, 27 July - 1 August 1992. Edited by Donald Maddox and Sara Sturm-Maddox. Cambridge, Massachusetts: D.S. Brewer. 1994, p. 189-196.

Karel Bostoën: *Bonis in bonum, Johan Radermacher de Oude (1538-1617), humanist en koopman*. Met medewerking van C.A. Binnerts-Kluyver, C.J.E.J. Hattink en A.M. van Lynden-de Bruïne. Hilversum: Verloren. 1998. (Zeven Provinciënreeks, dl. 15).

K. Bostoën: *Kaars en bril, De oudste Nederlandse grammatica*. [Middelburg]: Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen. 1985. Overgedrukt uit het archief van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen 1984.

Joachim Bumke: *Hoofse cultuur, Literatuur en samenleving in de volle middeleeuwen*. Vertaald door Karin Hilbers en Annelies van Hommelen. Eindredactie Paul Sars. [DI.] 2 (Utrecht: Spectrum. 1989). (Aula pocket, [dl.] 838). Vertaling van: *Höfische Kultur, Literatur und Gesellschaft im hohen Mittelalter*. Band 2.

Andreas Capellanus: *Liefde of De retorica van de verleiding*. Vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Piet Gerbrandy. Groningen: Historische Uitgeverij. 2013. (Filosofie & retorica, [dl.] 18). [Vertaling van: *De amore* = Over liefde]

Robert Castermans: *De blootsvoetse broeders (De bervoete broers) en Stout en Onbeschaamd (Stout ende Onbescaemt) in hedendaags Nederlands, En andere kluchten van de rederijkers*. Met een

uitgebreide toelichting. 2de, herziene en uitgebreide dr. Amsterdam: Brave New Books. 2024.

Robert Castermans: *Elckerlijc in hedendaags Nederlands, De zedenleer hoe iedereen de zaligheid kan verwerven, Hoe ieder mens gedagvaard wordt om voor God rekenschap af te leggen*. Met een uitgebreide toelichting. 2de, herziene en uitgebreide dr. Amsterdam: Brave New Books. 2024.

Andrzej Dąbrówka: 'Ontologisch interpretatiekader voor het middeleeuwse drama'. In: *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans 2* (1995), p. 7-18.

Andrzej Dąbrówka: *Untersuchungen über die mittelniederländischen abele spelen, Herkunft - Stil - Motive*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski. 1987. Dissertatie Warschau.

R.S.L. Deventer: '*Tranen gelachen, onnozel gedaan*', *Een onderzoek naar drie methodische benaderingen van humoronderzoek naar Middelnederlandse teksten*. Masterthesis Nederlandse letterkunde. Utrecht: Universiteit Utrecht. 2015. (e-boek).

G.R.W. Dibbets: *Twe-spraak vande Nederduitsche letterkunst (1584)*. Ingeleid, geïnterpreteerd, van kommentaar voorzien en uitgegeven. Assen [enz.]: Van Gorcum. 1985. (Studia theodisca, [dl.] 17).

H. van Dijk: '14 mei 1364: De graaf van Blois bezoekt een zoldertheater in Dordrecht, Middelnederlands toneel'. In: *Nederlandse literatuur, Een geschiedenis*. Hoofdredactie M.A. Schenkeveld-van der Dussen. Redactie Ton Anbeek, Willem van den Berg, Jaap Goedegebuure [e.a.]. Groningen: Martinus Nijhoff. 1993, p. 62-67.

H. van Dijk: 'Ogier van Denemarken'. In: *Van Aiol tot de Zwaanridder, Personages uit de middeleeuwse verhaalkunst en hun voortleven in literatuur, theater en beeldende kunst*. Redactie: W.P. Gerritsen en A.G. van Melle. Nijmegen: SUN. 1993, p. 237-240.

Hans van Dijk, Wim Hummelen, Wim Hüsken en Elsa Strietman: 'A survey of Dutch drama before the Renaissance'. In: *Dutch crossing, A journal for students of Dutch* 1984, nr. 22, p. 97-131.

A.M. Duinhoven: 'Boterheks of melkdievegge? Toverij in "Die hexe" '. In: *Queeste, Tijdschrift over middeleeuwse letterkunde in de*

LANSELOET VAN DENEMARKEN IN HEDENDAAGS NEDERLANDS

Lanseloet van Denemarken

Een abel spel

Naar het Hulthemse handschrift

Hertaald in hedendaags Nederlands

door

Robert Castermans

PERSONAGES

Lanseloet van Denemarken

Sanderijn

De moeder van Lanseloet

Een ridder

Reinout, de kamerheer van Lanseloet

De boswachter van de ridder

EEN ABEL SPEL VAN LANSELOET VAN DENEMARKEN

Hoe hij verliefd werd op een jonge vrouw die in dienst was bij zijn moeder. Daarna volgt een klucht.

Proloog

Proloogzegger (vs. 1-36)

Ik bid God in de hemel en de maagd Maria ons allen te behoeden en ons zo deugdzaam te laten leven dat wij een plaats in de hemel zullen verwerven. Dit vraag ik aan de maagd Maria, de koningin, de verhevenste van alle vrouwen. Luister nu wat we voor jullie gaan spelen. Het spel gaat over een voorname ridder die van een rechtschapen, vriendelijke en kuise jonge vrouw hield, maar ze was minder rijk en van lagere afkomst dan hij. Zijn moeder was boos op hem, omdat hij verliefd was op iemand beneden zijn stand. Hij was altijd verheugd als hij haar zag. Maar zijn moeder, die boosaardige vrouw, was daarover voortdurend zeer vertoornd en nijdig en verweet hem herhaaldelijk dat hij zich zo verlaagde. Maar hij verdedigde zich dan altijd zo beleefd mogelijk. Hij bleef echter een warme genegenheid koesteren voor Sanderijn, zoals de knappe jonge vrouw heette. Ze was een voortreffelijke vrouw, maar ze was voor hem van te lage geboorte. Dit wekte bij zijn moeder zo'n woede op dat zij op een gegeven moment haar woede in daden omzette. Nu verzoek ik jullie om deze toneelopvoering met aandacht te volgen en op je te laten inwerken. Ik denk dat jullie nog nooit een dergelijk liefdesverhaal hebben gehoord. Ik verzoek jullie allen, arm en rijk, nu vooral te zwijgen en op te letten hoe het begint.

Eerste tafereel, in Denemarken

Lanseloet (vs. 37-53)

Ach God, hoe is het mogelijk dat mijn hart zo vol is van die mooie Sanderijn? Mijn moeder verwijt me iedere dag dat ik verliefd ben op iemand van te lage afkomst. Daarover hoor ik veel nijdige woorden. Maar mijn liefde voor haar is zo sterk dat ik haar niet uit mijn hoofd kan zetten. En iedere keer als ik haar zie, wil ik met haar praten. Dit doet mijn moeder veel verdriet. Daarom moet ik dat in het geheim doen. Nu sta ik hier onder deze egelantier op mijn geliefde te wachten, want ik weet dat zij spoedig in deze kasteeltuin zal komen.

Sanderijn (vs. 54-57)

O hooggeboren edele ridder, moge de almachtige God u een goede dag geven.

Lanseloet (vs. 58-71)

O schoonheid, God zij met ons. Moge Hij ons deugdzaam laten leven en ons tegen alle kwaad beschermen. En vooral tegen kwaadsprekers, zodat er niet enig kwaad over ons beiden wordt rondverteld. O Sanderijn, help mij! Ik ben zo van streek en zo door liefde voor jou gepijnigd dat het mij mijn leven zal kosten. O Sanderijn, mooie vrouw, als ik jou niet als vrouw kan krijgen, zal ik het niet overleven en ben ik voor eeuwig verloren.

Sanderijn (vs. 72-83)

Och, edele en hooggeboren ridder, hoewel ik u erg mag, zal ik nooit uw vrouw kunnen worden want ik ben niet van uw stand. U bent te machtig en te rijk, edele ridder, om met mij te trouwen. Daarom moet het blijven zoals het is, hoewel ik u erg liefheb. En ik wil ook niet van wie dan ook de minnares zijn, al was hij de koning en droeg hij een kroon. Tot zoiets zou ik mij niet verlagen.

Lanseloet (vs. 84-93)

O mooie en lieve vrouw, als je zou doen wat ik wil, mijn geliefde Sanderijn, dan zal dat niet onbeloond blijven, want er zijn wel vaker onverwachte dingen gebeurd. Je zou zelfs mijn vrouw kunnen worden. Wees vriendelijk voor me, blijf vol vertrouwen en ga met mij het kasteel binnen. Ik zal je een juweel geven. Ik denk dat je zoiets moois nog nooit hebt gezien.

Sanderijn (vs. 94-107)

Nee, edele heer, ik ben God in de hemel dankbaar dat ik nog maagd ben. Al wilde u mij als beloning duizend roodgouden merken geven, edele ridder, dan nog, hooggeboren Lanseloet, zou ik beslist mijn maagdelijkheid willen behouden. Al ben ik niet rijk aan geld en goed en ook niet geboren uit een aanzienlijke familie, toch ben ik van plan

DE HEKS IN HEDENDAAGS NEDERLANDS

De heks

Een klucht

Naar het Hulthemse handschrift

Hertaald in hedendaags Nederlands

door

Robert Castermans

PERSONAGES

Machteld
Lutgaard
Juliana

HIER BEGINT DE KLUCHT

Machteld (vs. 1-7)

Ach beste mensen, wat moet ik doen? Alles wat ik onderneem, mislukt. Het gaat met mij steeds verder bergafwaarts. Hoe komt het toch dat alles verkeerd gaat? Ik weet niet wat me overkomt. Als die vervloekte duivel er niet achter zat, dan zou ik niet ongelukkig zijn.

Lutgaard (vs. 8-13)

Machteld, zeg me eens eerlijk, waarom sta je te klagen? Ik heb zojuist de vos verjaagd die twee van mijn kippen heeft doodgebeten. Waarom zit je hier zo? Je kunt het me gerust vertellen.

Machteld (vs. 14-19)

Lutgaard, daar is een goede reden voor. Dat ik niet buiten zinnen ben van woede, is een wonder. Het zit me niet mee, want hoe ik ook de hele dag mijn best doe, ik bereik niets. Dat komt beslist door toverij.

Lutgaard (vs. 20-35)

Machteld, bij de maagd Maria, ik denk dat je gelijk hebt. Ik ben het slachtoffer van toverij en, Machteld, dat kan ook voor jou gelden. Mijn koe geeft geen melk meer, alleen nog maar water. En als de duivel het niet heeft gedaan of een van zijn ellendige knechten, dan verdenk ik één persoon. Want toen ik gisteren alleen langs een viersprong kwam, zag ik naast de weg een oud wijf zitten dat boter voor zich had staan. Ik vermoed dat ze de duivel opriep om haar boter te komen brengen.

Machteld (vs. 36-45)

Lutgaard, bij Gods almacht, ik zeg je ronduit, die boter had ze van mij gestolen. Met een bot mes zou dat mens vermoord moeten worden. Ik heb al gedurende een maand geen boter van de melk van mijn blaarkoe kunnen maken. Hoe ik ook kluts of klop, de melk

BIJLAGE

Recensie van NBD Biblion

De auteur heeft dit middeleeuwse toneelstuk met de daarbij behorende klucht, 'De heks', in eigentijds Nederlands vertaald en zodoende dit werk toegankelijk gemaakt voor hedendaagse lezers. Daarbij heeft hij een zeer uitvoerige toelichting geschreven, die ruim meer dan de helft van het aantal pagina's beslaat, zodat de lezer toch iets meekrijgt van de achtergrond van de abele spelen. Natuurlijk gaat er bij zo'n hertaling wel iets verloren, dat moet de lezer voor lief nemen. De auteur besteedt veel aandacht aan de vraag of er sprake is van verleiding of verkrachting. Jammer genoeg laat hij daarbij de hoofse cultuur buiten beschouwing. Die vormt nu juist een hoofdmotief in de abele spelen, die als zodanig een uniek verschijnsel zijn in de West-Europese letterkunde. Dit valt des te meer op, omdat hij wel het begrip 'hoofs' enige malen gebruikt. Zijn uitgave draagt ertoe bij dat leerlingen in het voortgezet onderwijs kennis kunnen nemen van een historisch letterkundig werk. Misschien kan dit bijdragen aan hernieuwde belangstelling voor de studie Nederlands. Nuttige uitgave die het middeleeuwse toneelstuk toegankelijk maakt voor leerlingen van het voortgezet onderwijs en andere belangstellenden.

Naar aanleiding van deze recensie heb ik aan deze herziene en uitgebreide druk de paragrafen 'Hoofse liefde' en 'Hoofse kenmerken' toegevoegd en in de 'Bibliografie' Willaert (2021), Jussen (2013), Capellanus (2013), Maso ([2010]), Verhoosel (2007), Gerritsen (2001), Bumke (1989) en Van Altena (1987) opgenomen; ik sta open voor opbouwende kritiek.
Robert Castermans

Recensies op bol.com

Prachtig toneelstuk over een fatale liefde

Lanseloet van Denemerken is een ontroerend middeleeuws toneelstuk dat een goede vertaling in modern Nederlands verdient. Daar heeft neerlandicus Robert Castermans uitstekend voor gezorgd. Hij heeft er een uitgebreide toelichting bij geschreven, waarin hij een knap pleidooi houdt dat Lanseloet zich niet aan verkrachting schuldig heeft gemaakt. Deze uitgave bevat ook een vertaling van de

klucht *Die Hexe* met een heldere toelichting.

Goede hertaling van middeleeuws toneelstuk

Lanseloet van Denemerken is een mooi toneelstuk over de niet te weerstane kracht van de liefde. Robert Castermans heeft dit toneelstuk in het Middelnederlands vertaald in prettig leesbaar modern Nederlands en voorzien van een interessante inleiding. Daarin toont Castermans zeer overtuigend aan dat Lanseloet geen verkrachter is maar een verleider.

Recensie op hebban.nl

Prachtige hertaling

Middeleeuwse teksten zijn in de regel nauwelijks te pruimen, maar neerlandicus Robert Castermans heeft het toneelstuk *Lanseloet van Denemarken* en de klucht *De heks* overgezet in soepel hedendaags Nederlands. Zijn hertaling leest als een trein. In een uitgebreide toelichting schetst hij de tot mislukken gedoemde liefde tussen prins Lanseloet en Sanderijn. Ook argumenteert Castermans op overtuigende wijze dat Lanseloet de hofdame van zijn moeder verleidt en niet verkracht, zoals door menig historisch letterkundige wordt aangenomen. Op dit punt zal de literatuurgeschiedenis dan ook herschreven moeten worden; al met al een niet geringe verdienste van Castermans. Een uitmuntende editie van een hoogtepunt uit de middeleeuwse literatuur!

Lanseloet, de kroonprins van Denemarken, is tot over zijn oren verliefd op Sanderijn, de hofdame van zijn moeder. Vanwege het standsverschil wil zij absoluut niet dat haar zoon met Sanderijn trouwt. Om een wig tussen de geliefden te drijven bedenkt zij een heel gemeen plan. Ze slaagt in haar opzet. Na de seksuele daad laat Lanseloet zich denigrerend over Sanderijn uit, draait hij zich om en gaat zonder nog iets te zeggen slapen. Diep beledigd verlaat Sanderijn het Deense hof om in vreemde landen te gaan zwerven. Lanseloet heeft veel spijt van zijn gedrag en draagt zijn kamerheer Reinout op om Sanderijn te gaan opsporen. Hij weet haar te vinden in Afrika. Kan Lanseloet haar terugwinnen door diep berouw te tonen of is hij zijn grote liefde voor altijd kwijt?

Na dit oudst overgeleverde ernstige wereldlijke toneelstuk van Europa in de volkstaal volgt de klucht *De heks*. Hierin roddelen twee vrouwen flink over een derde vrouw, de ene scheldt haar uit voor hoer en de andere noemt haar een stronthoer en aan het eind slaan ze haar in elkaar.

De neerlandicus Robert Castermans heeft *Lanseloet van Denemerken* en *Die hexe* vertaald in hedendaags Nederlands en voorzien van een uitgebreide toelichting. Daardoor is deze uitgave geschikt voor middelbare scholieren, studenten Nederlands en iedereen die deze toneelstukken wil lezen zonder afgeleid te worden door verklarende voetnoten. In deze uitgave wordt ook de vraag beantwoord of Lanseloet Sanderijn verkracht of verleidt.

zeer 'moderne' psychologie uit de 14e eeuw – J.L. Walch

de dichter heeft ons voor zijn tijd een meesterwerk geschonken – Jan te Winkel

de parel en het juweel van onze middeleeuwse letterkunde – G.W. Wolhuis

Nuttige uitgave die het middeleeuwse toneelstuk toegankelijk maakt voor leerlingen van het voortgezet onderwijs en andere belangstellenden. – NBD Biblion

Prachtige hertaling ... Een uitmuntende editie van een hoogtepunt uit de middeleeuwse literatuur! – hebban.nl

Bestel nu

**Lanseloet van Denemarken en De heks in hedendaags
Nederlands**

De bovenstaande pagina's
zijn slechts een deel van het boek:

Lanseloet van Denemarken

en

De heks

in hedendaags Nederlands

Een verkrachter of een verleider?

Met een uitgebreide toelichting

door

Robert Castermans

Bestel het hele boek voor slechts € 17,95
via www.bravenewbooks.nl of via een (internet)boekhandel.

www.bravenewbooks.nl/robertcastermans > alle boeken